

проблем, що і є першочерговою метою вивчення такої навчальної дисципліни правниками та політологами. Автори повно і послідовно розкрили теоретичний, аксіологічний та практичний потенціал правової політології, визначили понятійно-категоріальний апарат, принципи, функції правової політології.

Загалом підручник «Правова політологія. Академічний курс» презентує нове, сучасне покоління навчальної літератури, що є прикладом швидкого і адекватного напрацювання навчально-методичного забезпечення нових міжгалузевих напрямів науки.

О. В. СКРИПНЮК,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

ПРАВО І НАУКА – ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

В Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України 18 серпня 2020 р. відбувся *круглий стіл «Юридична наука і сучасний державотворчий процес в Україні»*. У його роботі взяли участь віце президент НАН України С. І. Пирожков, академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, академік В. А. Смолій, народні депутати України, провідні академічні науковці-правознавці, вчені вищих юридичних закладів, представники громадських організацій.

Дискусію відкрив та виступив з доповіддю *«Юридична наука і практика державотворення»* директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Він зазначив, що прийнятий 24 серпня 1991 р. Верховною Радою України Акт проголошення незалежності України визначив новий політико-правовий статус України як самостійної суверенної держави. Закладені Актом принципи були покладені в основу чинної Конституції і законів України, а нинішня правова система країни розвивається на основі національного досвіду й міжнародного права. Теоретичну базу цієї системи становить юридична наука. Належна взаємодія даної науки і практики, науки і права є необхідною передумовою законності і правопорядку в державі.

На особливу увагу заслуговують і питання стратегії взаємодії юридичної науки і практики. Є потреба і в запровадженні системи державного замовлення перед юридичною наукою. Для успішного державотворчого процесу необхідне вдосконалення існуючої системи балансу гілок державної влади, а також балансу інтересів людини, суспільства та держави. На жаль чинна Конституція акцент у цьому питанні зробила не на балансі, а на поділі законодавчої, виконавчої і судової влади (ст. 6). Це стало однією з причин тривалої боротьби за владу в Україні. Вірогідно, що тут потрібні відповідні конституційні зміни. Ідеальною моделлю форми правління при цьому визнається модель, за якою немає місця ні «президентському авторитаризмові», ні «парламентській тиранії».

Науково не до кінця розв'язаною є проблема вдосконалення правової системи України. Правда, за кількістю законів, які приймаються нашим парламен-

том, ми не відстаємо від європейських країн. Крім того, за роки незалежності було ратифіковано понад тисячу міжнародних договорів, які стали складовою національної правової системи. Одним із найбільш ефективних засобів вдосконалення правової системи України є інститут експертизи, який виступає у формі державної і недержавної науково-правової експертизи.

Неякісні закони аргіює не можуть бути корисними для суспільства. Прикро, але в нас тотально не виконуються і якісні закони. Важливим завданням організації юридичної науки є об'єднання зусиль науковців. При парламенті не зайвим було б мати науково-консультативну раду з відомих вчених-конституціоналістів.

У доповіді *«Юридична наука і сучасні державотворчі теорії в Україні»* академіка НАПрН України, заступника директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України О. В. Скрипнюка наголошено, що сучасний ефективний державотворчий процес неможливий без наукового забезпечення, без обґрунтування державотворчих теорій та їх реалізації. Тому одне з центральних місць у юридичній науці займають дослідження, спрямовані на створення науково обґрунтованих концепцій держави і права, які пояснюють генезис цих феноменів, їх сутність, шляхи подальшого розвитку державотворчого процесу.

На динаміку формування державотворчих теорій впливають цивілізаційні зміни, трансформації в політичній та соціальній структурі суспільства, регіональні особливості суспільного розвитку. Якість цих концепцій залежить від їх наукового забезпечення. На переконання О. В. Скрипнюка, зміст сучасного етапу формування державотворчих і правотворчих концепцій України не завждя відповідає потребам трансформації Української держави до правової, демократичної, соціальної, а суспільства – до громадянського. Не всі теоретичні напрацювання в цьому аспекті витребувані практично і використовуються владою. Концепції та теорії державотворчого спрямування перевіряються часом у процесі реалізації конституційної, політичної, адміністративної реформ. Вони ґрунтуються на принципових методологічних підходах і принципах епохи постмодернізму. На цих засадах вибудовується розуміння системи права. Домінуючим концептуальним ядром у цих підходах стали проблеми прав людини як пріоритету будь-якої моделі розвитку держави і права.

Тісно пов'язаним із зазначеним напрямом є процес формування теорій, що стосується сучасного конституційного процесу. В їх основу покладені дві складові – правова держава і громадянське суспільство. В центрі знаходиться проблема ефективної взаємодії їх інститутів. У цьому контексті перед українською наукою конституційного права було й залишається завдання пошуку та обґрунтування шляхів подальшого вдосконалення конституційної моделі держави, розвитку влади та ін. Важливими напрямками розвитку державотворчих теорій є інтеграція України до глобальних європейських та світових процесів. Це актуалізує формування та обґрунтування, ідей пов'язаних із визначенням місця нашої держави в структурі глобалізованого світу, вирішення завдань щодо її інтеграції до Європейського Союзу, НАТО, адаптації національного законодавства до вимог законодавства ЄС. Державотворчі напрями і результати наукових досліджень цих проблем значно впливають на правотворчий і правозастосовний процеси в Україні, вдосконалюють та зміцнюють принципові підходи до бачення сутності й ролі держави в умовах сьогодення, а також впливають на оцінку місця значення права, формування його пріоритету в сучасному суспільному житті.

«Сучасна юридична наука як об'єкт і чинник реформаторських змін» – тема доповіді завідувачки відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академіка НАПрН України Н. М. Оніщенко. Вона наголосила, що слід віддати належне такому явищу соціальної дійсності, як юридична наука, що виступає, з одного боку, як об'єкт реформування (від недосконалої науки, її дієвості, конструктивізму), і від неї залежить результативність проведення реформ. З іншого боку, зрозуміло, що юридична наука – це чинник, засіб реформування суспільних відносин і відображення досягнутих результатів. А також їх унормування та відповідне закріплення.

Зрозуміло, що право не є константною незмінною категорією, воно «реагує» на потреби життя суспільства, життєдіяльності людини, здатність держави бути «соціальним арбітром». Особливо великого значення набуває в цих умовах дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав і законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Юридична наука пов'язана з глибинними потребами та інтересами людей щодо впорядкування життя відповідно до їх загальної волі. Вона повинна містити в собі гарантії прав та свобод особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичний колорит, стабільність суспільних процесів тощо.

Серед першорядних завдань сучасної юридичної науки слід виокремити ті, які більш успішно сьогодні аналізуються, вивчаються та впроваджуються Інститутом держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

- 1) взаємозв'язок і взаємодія демократичної, правової, соціальної держави та громадянського суспільства;
- 2) вивчення категорії «контроль» у широкому сенс – як демократичного інституту (зокрема, як контроль за реалізацією публічної влади в суспільстві);
- 3) сучасний стан гарантування, забезпечення та охорони прав, свобод та законних інтересів людини (констатація того, що для реалізації певного права необхідні, як правило, декілька можливостей, наприклад: економічних, освітніх, соціальних гендерних тощо).

Свою доповідь **«Не карюю єдиною!... (щодо наукового забезпечення антикорупційної політики)»** завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік НАПрН України О. М. Костенко присвятив такій важливій проблемі для держави і суспільства, як подолання корупції. Він наголосив, що нинішня вітчизняна корупція – це грізний симптом тяжкої хвороби, що вразила українське суспільство. В Україні вона має особливість, яка полягає в її здатності зводити нанівець будь-які спроби звільнитися від системної соціальної кризи, яка вразила наше суспільство.

Сьогоднішня українська корупція є корупцією кризового типу, вона породжена соціальною кризою, яку сама ж і поглиблює. Корупцію кризового типу можна подолати лише тоді, коли буде усунена та соціальна причина, яка породжує саму соціальну кризу. Цією причиною є такий стан суспільства, за якого жити і працювати чесно – невигідно. І навпаки, вигідно жити і працювати лише нечесно. Як свідчить історичний досвід, за таких умов навіть смертна кара не зупиняє вчинення корупційного правопорушення.

Корупція – це феномен реальний, але протиприродний, бо є проявом порушення законів соціальної природи, з якими має узгоджуватися суспільне життя людей. Протидія «злочинам, спричиненим соціальною аномалією», у тому числі корупційним, не може бути ефективною без реформ, у результаті яких буде усунуто власне цю аномалію, тобто без змін, у результаті яких жити і працювати чесно стане вигідно.

Поверхове уявлення про чинники, що породжують корупцію, зокрема, корупцію кризового типу, плутанина щодо причин та умов, які їй сприяють, може призвести до драматичних помилок у антикорупційній політиці. Результат – гіпертрофія адміністративних (репресивних) інструментів, що є притаманним «поліцейській державі» і гіпотрофія нерепресивних (соціальних). І зовсім не йдеться про усунення соціальної причини корупції, породженої соціальною кризою в державі.

На відміну від концепції «голої репресії», яка покладена в основу чинної антикорупційної політики в Україні сьогодні, ефективною є концепція «антикорупційних лещат», відповідно до якої має бути поєднання (здвоєння, як двох «губ» у лещатах): по-перше адміністративних (репресивних) засобів; по-друге реформ, спрямованих на створення в суспільстві такого стану, за якого жити і працювати чесно буде вигідним.

Сьогодні при формуванні антикорупційної політики в Україні не ставиться питання про те, що для подолання корупції кризового типу («аномальної корупції») потрібні такі соціальні (зокрема, економічні, політичні, правові, моральні) реформи в суспільстві, внаслідок яких жити і працювати чесно стане вигідним. Із цієї концепції випливає таке: якщо ми хочемо, щоб реагування на корупцію кризового типу («аномальну корупцію») було ефективним, то слід не обмежуватися вдосконаленням антикорупційного законодавства й антикорупційних органів, а здійснювати політичні, економічні, правові й моральні реформи, які забезпечать такий стан у суспільстві, за якого жити й працювати чесно буде вигідно.

Фактичним продовженням попередньої теми стала доповідь **«Корупція як загроза національній безпеці та державності України»** доктора юридичних наук, провідного наукового співробітника Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України О. О. Кваші. Вона наголосила, що корупція в Україні сьогодні досягнула таких масштабів, що сприймається як головна загроза незалежності та національній безпеці. Довіра населення до державних інституцій підірвана. Посадові особи всіх рівнів не здатні захищати національні інтереси. Корупція є однією з найгостріших проблем українського суспільства, що становить реальну загрозу для національної безпеки та державності України, її політичного, соціального та економічного розвитку, утвердження демократії, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина.

Науковці і практики намагаються віднайти шляхи протидії корупції, законодавцем систематично коригується законодавство у сфері протидії корупційним правопорушенням, створюються нові антикорупційні органи, проте успіхів у мінімізації корупційних проявів так і не досягнуто. Корупція була й залишається загрозою для існування багатьох суспільних інститутів. За цих умов постає питання «Чому за наявності належної нормативно-правової бази протидії корупції, яка відповідає більшості міжнародних стандартів та вимог у цій сфері, розгалуженої системи антикорупційних органів не вдається досягти успіхів у протидії їй?».

Справа в тому, що в Україні державна влада, декларуючи прагнення подолати корупцію, не здійснює реальних кроків до виявлення і покарання корупціонерів,

насамперед в органах державної влади. Якщо тривалий час відсутні політична воля керівництва країни на здійснення реальної боротьби з проявами корупції у всіх сферах суспільного життя, високо ймовірним є виникнення революційної ситуації та реалізації народом права на повстання.

Ефективна протидія корупції на всіх рівнях не можлива без симбіозу таких її складових, як вплив на причини та умови корупції, створення системного антикорупційного законодавства, його ефективного застосування до всіх без винятку проявів корупції на всіх щаблях державної влади. Однак такий симбіоз може мати позитивний результат лише за умови наявності політичної волі у керівництва держави.

У своїй доповіді *«Конституційний процес в Україні в контексті надбань і завдань вітчизняних істориків права»* завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, професор І. Б. Усенко зазначив, що вдосконалення положень чинної Конституції України звично розглядається як майже виключна прерогатива вітчизняних конституціоналістів і теоретиків права.

У чинній Конституції України вся історична наступність відображена лише в одній тезі – «спираючись на багатовікову історію українського державотворення» та ін. Доповідач наголосив, що історія української державності не обмежується історією державотворчих процесів лише українського етносу. Ми спадкоємці всього того, що протягом віків відбувалося на українській землі.

У чинній Конституції є багато патріотичного пафосу, але мало зваженого аналізу, власне історичних уроків. Так, не лише цікаво, а й професійно корисно простежити еволюцію окремих конституційних інститутів, наприклад, статусу Президента України, який уже був не лише главою держави, а й вищою посадовою особою виконавчої влади.

Цікаво проаналізувати й зміну термінології цих актів. Наприклад, у Декларації про державний суверенітет України відомий конституційний принцип подається як «розподіл державної влади», а в Конституції України – як «поділ державної влади». Також розрізняють «недоторканність» (конституційно-правовий термін) і недоторканість (синонім фізичної незайманості). У первісному тексті Акта проголошення незалежності України помилково, а з часом (до підписання чи після підписання) документ підчистили без жодних застережень. Після 28 червня 1996 р. над мовно-термінологічним редагуванням тексту Конституції, яка вже формально набрала чинності, працювала близько тижня спеціальна група з працівників апарату Верховної Ради України і членів та редакторів Української комісії з питань правничої термінології при Президенті України, що було недопустимим.

Червоною лінією доповіді *«До питання про предмет і завдання правової політології»* завідувачки відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, члена-кореспондента НАПрН України, І. О. Кресіної проходить думка, що в сучасних умовах дедалі виразнішого синтезу наукового знання й інтеграції різних наукових напрямів посилюється потреба в об'єднанні зусиль політологів і юристів задля комплексного осмислення тих явищ і процесів, які відбуваються в політико-правовій дійсності, приведенні методології політико-правових досліджень.

Нині має сформуватися комплексна галузь знань. Правова політологія має поєднати в своєму об'єкті політичну систему держави із постійно змінюваними уявленнями про місце і роль позапращових (таких, які не можливо ідентифіку-

вати юридичними методами) чинників впливу на державу, внести чіткі критерії та ознаки в ті правові механізми, що містять значний елемент політологічного, регламентувати діяльність специфічних суб'єктів політико-правової системи (етнічні, релігійні групи, територіальні громади) та інститутів громадянського суспільства.

Правова політологія покликана охоплювати широке коло питань державно-правового будівництва. Водночас специфікою правової політології є те, що вона орієнтується на дослідження політологічної складової права, вивчаючи соціально-політичні умови реалізації права, вплив політичних явищ і процесів на створення й функціонування правових норм. Її цікавить право не як сукупність певних норм, їх природа і характер, а насамперед як політологічна зумовленість права всією системою суспільно-політичних чинників, механізм його дії та ефективність у регулюванні політичних відносин.

У доповіді *«Реформа територіальної організації влади у сфері земельних відносин як напрям модернізації держави»* провідний науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАПрН України П. Ф. Кулинич відзначив, що адміністративно-територіальна реформа та реформа місцевого самоврядування є важливим напрямом модернізації держави.

Реформа територіальної організації влади у сфері земельних відносин здійснюється з метою децентралізації владних повноважень та включає два напрями. Перший із них полягає у передачі більшості земель державної власності у власність територіальних громад не тільки в межах (що вже здійснено), а й за межами населених пунктів.

Другий напрям реформи територіальної влади у сфері земельних відносин передбачає проведення перерозподілу земельних повноважень органів державної влади з передачею значної частини з них територіальним громадам в особі створених ними органів самоврядування. Зазначений перерозподіл здійснюватиметься на основі принципів місцевого самоврядування, які визначені Європейською хартією місцевого самоврядування, зокрема на основі принципу повсюдності місцевого самоврядування, який поширює повноваження цих органів на землі в межах і за межами населених пунктів, та принципу субсидіарності, який проголошує, що органи місцевого самоврядування мають вирішувати всі питання місцевого життя, крім тих, які вони не можуть виконувати з об'єктивних причин і які передаються на вирішення органам державної влади.

Доповідач також наголосив на ризику розвитку корупції під час здійснення реформи саме земельної корупції та необхідності її упередження через прийняття якісного законодавства, спрямованого на її недопущення.

Доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України В. О. Антонов у своїй доповіді *«Держава та її безпека»* зробив акцент на тому, що виникнення і ствердження України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язане насамперед із забезпеченням її національної безпеки. Сучасні виклики та загрози зумовили кардинальну трансформацію світового економічного і соціального порядку, що супроводжується зміною політичних конфігурацій. На тлі посилення сучасних загроз і зростання нестабільності в світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах.

Росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок. Він також наголосив на існуванні цілого комплексу внутрішніх загроз для національної безпеки та ролі науки у забезпеченні національної безпеки.

Динаміка й масштаби змін у сучасному світі диктують необхідність напрацювання науково-правової проблематики національної безпеки. Загалом у вітчизняній тим чи іншим аспектам національної безпеки. Але протягом тривалого часу у теорії держави і права та конституційному праві проблема національної безпеки комплексно не досліджувалася, не стала об'єктом спеціального вивчення, що ускладнює її цілісне сприйняття й вивчення як системного феномена.

Зусилля науки мають бути спрямовані на забезпечення розробки якісних Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України та інших доктрин, концепцій і програм як основ для напрацювання цільових настанов та керівних принципів воєнного будівництва системи забезпечення національної безпеки, а також визначення напрямів діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України.

Своєю чергою В.І.Олещенко, кандидат географічних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України, у своїй доповіді «*Юридична наука і державотворчий процес*» спинився на темі забезпечення ефективної участі юридичної науки в державотворчому процесі в Україні. За його словами, одним із найважливіших факторів успішного вирішення усіх тих завдань державотворчого процесу є наявність у державі належних правових умов для розвитку як юридичної думки, так і науково-технічної діяльності в цілому.

Наука, особливо у сучасних умовах активного утвердження глобалізаційних тенденцій, є світовим феноменом. Однак навіть за цих обставин, наука, як фундаментальна, що і прикладна, що розвивається в кожній із держав, все одно залишається одним із найважливіших факторів сталого розвитку відповідних країн, утвердження їх конкурентоспроможності на світовому рівні, забезпечення національної безпеки та державного суверенітету, належного рівня життя людей. Держави можуть існувати лише за умови наявності в них власної потужної національної науки, яка зможе і покликана забезпечити необхідні умови для державотворчого процесу.

У системі законодавчого регулювання в цій сфері особливе місце має зайняти спеціальний Закон «Про Національну академію наук України». Потреба в такому законі, його основні положення вже багато років з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду напрацьовувалися й обґрунтовувалися в Інституті держави і права імені В.М.Корецького НАН України. При розробленні законопроекту ставилася мета сформувати сучасні правові основи для подальшої діяльності НАН України, врегулювавши при цьому на рівні закону лише ті питання, що стосуються завдань академії як вищої державної наукової організації та порядку їх реалізації, не обмежуючи при цьому самоврядності академії, її наукових установ.

Виходячи зі статусу академії як вищої наукової організації, розробники намагалися визначити й закріпити законом механізми реалізації цього статусу,

забезпечення науково обґрунтованого, сталого розвитку України. Значна увага приділяється також забезпеченню утвердження демократичних засад управління НАН України при вирішенні усіх інших питань, пов'язаних із діяльністю академії, її наукових установ, підприємств та інших структур.

Особлива увага була прикута й до питань взаємодії та співпраці НАН України з виробництвом, системою освіти, з громадськістю, забезпечення прозорості в діяльності установи, насамперед у сфері використання бюджетних коштів.

Національна академія наук України завжди була визнаним світом осередком вищого інтелекту та організованості, здатності вирішувати складні завдання. Вона і зараз має необхідні для цього можливості, у тому числі й для розроблення дієвих пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення наукової й науково-технічної діяльності зокрема та розвитку ефективних держави і права загалом.

Круглий стіл завершився прийняттям рекомендацій для органів державної влади, управлінців, науковців та вчених-педагогів щодо посилення їх роботи на ниві державотворення і правотворення в Україні.

Н. Р. МАЛИШЕВА,

*доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,*

О. О. МАЛИШЕВ,

кандидат юридичних наук

ПРО МІСІЮ ТА МІСІОНЕРІВ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ ДУМКИ

Торік побачила світ книга нашого поважного колеги доктора юридичних наук, професора Віктора Івановича Акуленка. Праця має непересічну назву – «Науково-публіцистичні етюди до портрета професора Володимира Денисова в енциклопедичному інтер'єрі»*. Видання формально приурочене до 70-річчя Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України, але, мабуть, не менш важливою його підставою є завершення вельми складної багаторічної праці з підготовки та видання «Енциклопедії міжнародного права» – монументальної тритомної книги, що не має аналогів в усій Східній Європі.

Власне, сама праця В.І.Акуленка у чомусь є спробою рецензії на енциклопедію, але не від незалежного оглядача, а від безпосереднього учасника і палкого симпатика творення цього монументу української міжнародно-правової думки.

Зумисне позбавлена претензії на наукову довершеність скромна форма етюдів, відмова від чіткої структури та наголос на публіцистичному характері праці по-своєму загострюють інтерпретаційну палкість нас як читачів, а тим паче – рецензентів. Неможливо не перейнятися притягальністю твору та обійтися без пошуків його прихованих сенсів і символів.

Певна антитрендовість етюдів з позиції звичних нам мемуарних та оглядових праць не видається удаваною, як це є характерним для сучасних постмодерністських

*Акуленко В. І. Науково-публіцистичні етюди до портрета професора Володимира Денисова в енциклопедичному інтер'єрі: до 70-річчя Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України (1949–2019). Одеса: Фенікс, 2020. 74 с. .